

J. Touwen, *Extremes in the archipelago. Trade and economic development in the Outer Islands of Indonesia 1900-1942* (Dissertatie Leiden 1997, Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CXC; Leiden: KITLV press, 2001, xvii + 459 blz., ISBN 90 6718 159 5).

In deze studie — een vergelijkend overzicht van regionale verschillen in economische ontwikkeling, met name de buitenlandse handel — staat de ontwikkeling van de export als motor van economische dynamiek in de laat-koloniale periode (1900-1942) centraal. Het betoog steunt op een stevige ondergrond van statistisch materiaal, opgeslagen in een database en bekwaam verwerkt tot vele tientallen overzichtelijke tabellen en grafieken. De aandacht is evenwichtig verdeeld over westers-koloniale en inheems-lokale sectoren. De economische ontwikkelingen worden geplaatst in het kader van het toenmalige koloniale economische beleid. Voorts wordt hun betekenis aangegeven in de context van langetermijnprocessen als regionale differentiatie en integratie tegen de achtergrond van (koloniale) staatsvorming en de aanzetten tot de opkomst van een nationale economie. Door een combinatie van economische theorievorming en een vergelijkende benadering — kenmerkend voor de productieve Leidse Lindblad-school — draagt deze studie wezenlijk bij aan het inzicht in deze thematiek, die tevens zeer relevant is voor de actuele problematiek van economische ontwikkeling en nationale integratie van Indonesië.

De auteur ontvouwt een waaier van theorieën van economische (onder-)ontwikkeling, niet met het oog op systematische toetsing maar voor het inzichtelijk beschrijven van specifieke ontwikkelingen. Daarbij blijkt een tweetal theoretische invalshoeken het meest vruchtbaar. De groei-effecten van zowel Europese als inheemse exportsectoren worden geanalyseerd aan de hand van intersectorale linkages (A. O. Hirschman). De groei in de inheemse sector wordt in het spoor van H. Myint geanalyseerd in termen van de 'vent-for-surplus' theorie en van de overgang van bestaans- naar markteconomie. Gezien de ruimtelijke vraagstelling is het verwonderlijk dat economisch-geografische benaderingen ontbreken.

De grote regionale verscheidenheid wordt hanteerbaar gemaakt door een clustering van regio's (eigenlijk residenties) in vier groepen op basis van twee dimensies: economische structuur (uitheemse versus inheemse exportproductie) en exportprestatie (zwak versus sterk). Deze tweedeling gaat terug op het aloude dualisme, dat door Boeke als verklarend model is geïntroduceerd maar door Touwen strikt beschrijvend wordt gehanteerd, zonder de traditionele tegenoverstelling van inherent statische en dynamische sectoren. Het eerste cluster omvat gebieden waar zowel de uitheemse als de inheemse sector een sterke exportproductie ontwikkelden; hiertoe behoren Oost-Sumatera, Palembang en Zuidoost-Kalimantan. In het tweede cluster met Aceh, West-Sumatera, Jambi, Lampung, West-Kalimantan, Zuid-Sulawesi en Manado was alleen de inheemse export sterk; en in het derde met Riau, Belitung en Bangka alleen de uitheemse. Het vierde cluster met Tapanuli, Bengkulu, Maluku (inclusief Nieuw-Guinea), Bali en Timor is eigenlijk een rest-categorie van regio's waar sterke groei van de uitvoer uitbleef. Deze ruimtelijke differentiatie zou zijn opgetreden in de periode 1900-1942, als een uitkristallisering van drie soorten groei, gestuwd door Europese, Aziatische en perifere dynamiek. De zeer ongelijke verdeling van deze dynamieken over de gewesten zou verantwoordelijk zijn voor de 'extremes in the archipelago.'

De studie draagt vele belangrijke discussiepunten aan. Een eerste betreft de ongelijksoortige definitie van de drie dynamieken. De Europese dynamiek werd gekenmerkt door kapitaal-intensieve exportproductie van plantages en mijnbouwondernemingen. De wisselend als Aziatisch en Indigenously aangeduide dynamiek werd gekenmerkt door de koppeling van een

flexibele inheemse productie van handelsgewassen (naast voedingsgewassen) en Aziatische, meest Chinese, tussenpersonen. De derde dynamiek wordt aangeduid als perifeer; de kenmerken zijn lage levensstandaard, geringe overheidsinkomsten en -uitgaven, gebrekkige infrastructuur en vooral geringe uitvoerproductie. Het derde ontwikkelingspad is in feite negatief gedefinieerd en zeer vaag omschreven als 'development in the periphery of economie expansion' ofwel gebrek aan exportgroei; verbetering van de infrastructuur wordt genoemd als de belangrijkste factor die de stagnatie doorbreekt (316). Het onderscheid tussen inheemse en perifere dynamiek is gebaseerd op de uitkomst en daarom quasi-tautologisch. Overigens lijkt in de samenvatting (hoofdstuk 7) de perifere dynamiek vrijwel vergeten.

Behalve de afbakening is ook de verhouding van beide dynamieken discutabel. Door de nadruk op export en de dynamiserende rol van uitheemse (Europese en Chinese) actoren in de koloniale periode beklijft het beeld van een reactieve Indonesische economische cultuur. Voorts wordt het achterblijven van inheems ondernemerschap in de post-koloniale periode zonder onderbouwing toegeschreven aan (onder meer) 'the persisting Chinese interests in the archipelago which hindered further 'Indonesianization' of trade' onder verwijzing naar de lange-termijncontinuïteit van 'het probleem van de Chinese bevolkingsgroep en zijn onevenredige economische macht.' (321-322) Een onvoorzichtige opmerking die wat gemakkelijk aansluit bij koloniale beeldvorming en huidige nationale vooroordelen. De op zich terechte nadruk op de gescheidenheid van de drie sectoren gaat voorbij aan hun interactie. Zij waren in sommige bedrijfstakken (rubber of thee) inderdaad parallelgeschakeld, maar in andere seriegeschakeld in een productieketen, hetzij binnen een westers bedrijf (tin, houtkap) hetzij binnen een sector (scheepvaart).

Een volgend belangrijk discussiepunt betreft de bijdrage van de export aan de totstandkoming van een nationale economie. Betoogd wordt dat de inheemse uitvoer meer dan de westerse sector bijdroeg aan het scheppen van binnenlandse vraag. De hefboomwerking van de kapitaal-intensieve westerse sector gold vooral de overheidsinkomsten en op regionaal niveau de infrastructuur en het arbeidsinkomen. De inheemse uitvoerproductie ontwikkelde zich als antwoord op Aziatische prikkels. Dit kwam vooral tot uiting in een stijging van de invoer. De auteur gaat zover te stellen dat de inheemse exportproductie, aangezwengeld door de Aziatische dynamiek, de beslissende kracht was in het ontstaan van de nationale economie. Het belang van de westerse sector in de postkoloniale economie wordt nog lager ingeschat, en zelfs omgekeerd. De gedwongen aftocht van het westers bedrijfsleven rond 1957/1958 zou de weg hebben vrijgemaakt voor de ontplooiing van de Aziatische dynamiek. Niet de westerse maar de sterke ontwikkeling van de Aziatische handelssector in laat-koloniaal Indonesia vormde de basis voor de naoorlogse ontwikkeling.

De relativering van het langetermijnbelang van de westerse sector voor de nationale economie spoort met de minimalisering van de rol van de koloniale staat en het koloniaal economisch beleid. De ethische politiek, primair gericht op de Javaanse problematiek, was in de Buitengewesten beperkter van doelstellingen, reikwijdte en uitwerking. Hierdoor sluit het betoog impliciet aan op de metadiscussie over de dekolonisering van de geschiedschrijving van koloniaal Indonesia.

De kracht van deze studie ligt vooral in de degelijke uitwerking van de centrale vraagstelling: de vergelijkende beschrijving van de regioclusters en de kwantitatieve analyse van de effecten van de export van de onderscheiden segmenten van de economie van laat-koloniaal Indonesia. Zij wordt nog versterkt door flankerende economisch-statistische publicaties van dezelfde auteur. In zijn betoog snijdt hij verscheidene andere vragen aan waarvan de beantwoording minder overtuigend is. Voor de kernperiode laten de bronnen, handelsstatistieken geaggregeerd op

bestuurlijk gedefinieerde eenheden, zich daarvoor nu eenmaal minder goed lenen. Vervolgstudies op het niveau van bedrijven, bedrijfstakken en economisch-geografisch gedefinieerde eenheden kunnen meer inzicht verschaffen in belangrijke problemen als de aard en de samenwerking van de onderscheiden dynamieken. Een uitvloeisel van de bronnenkeuze is ook dat discontinuïteit ten opzichte van de voorafgaande periode teveel wordt benadrukt. De economische en institutionele investeringen in de negentiende eeuw legden de basis voor de regionale differentiatie en nationale integratie in de twintigste eeuw. Daarom zou de export niet alleen moeten worden gezien vanuit de oorzakelijke kant, als motor van economische groei, maar ook als resultante van voorafgaande investeringen, waarvan de inzet en het rendement in de verschillende gewesten en bedrijfstakken sterk varieerde.

In het slothoofdstuk wordt een thematische samenvatting gegeven, waarbij lijnen worden doorgetrokken naar de economische ontwikkeling van onafhankelijk Indonesia. Deze slotbeschouwingen en bespiegelingen over de postkoloniale economie wieken op ietwat wilde 'what-if' vragen wijd boven de vaste ondergrond die is gelegd in de empirische analyse van de laatkoloniale periode, die nochtans voor vervolgstudies veel nuttige informatie en vruchtbare inzichten biedt.

J. N. F. M. à Campo

C. Vlas, *Hulpbetoon en afwering. Het Friese Groene Kruis 1901-1980* (Dissertatie Groningen 2001; Franeker: Van Wijnen, 2001, 391 blz., €27,-, ISBN 905942206).

Een promotie-onderzoek is idealiter de opmaat voor een succesvolle academische loopbaan en meestal gaat het dan ook om betrekkelijk jonge, ambitieuze personen. Een enkele maal gaat het anders. Vlas werd geboren in 1930 in Rotterdam en studeerde economie aan de rijksuniversiteit te Groningen. Na een periode als wetenschappelijk medewerker aan de economische faculteit aldaar, werd hij in 1964 directeur van de provinciale vereniging het Groene Kruis in Friesland. Pas na zijn vervroegde pensionering in 1989 zette hij zich aan het schrijven van een geschiedverhaal over deze vereniging. Prof. dr. P. Kooij van de Groninger rijksuniversiteit onderkende de mogelijkheid een proefschrift over deze materie te schrijven, al diende de al wat oudere promovendus zijn op beleidsnota's gespitste schrijfstijl enigszins te wijzigen. Op 1 november 2001 vond de promotie plaats in de Martinikerk in Franeker. Een symbolische plaats, want in Franeker stond vroeger Frieslands universiteit en, meer relevant voor Vlas' studieobject, het was de stad waar de eerste Friese afdeling van het Groene Kruis werd opgericht.

De dissertatie van de econoom Vlas handelt over de geschiedenis van het provinciale Friese kruiswerk tussen 1901 en 1980. Door een wonderbaarlijk toeval verscheen enkele maanden na Vlas' promotie een tweede proefschrift over de gezondheidszorg in Friesland, (zie hiervoor 255-257) Mevrouw B. Abbo-Tilstra promoveerde in april 2002 aan de Vrije Universiteit van Amsterdam met een boek over de tuberculosebestrijding in deze provincie (*Om de sünens fan it Fryske folk. Tuberculose en haar bestrijding bij bevolking en veestapel in Fryslân, 1890-1940*). Deze dissertatie werd verdedigd ten overstaan van de promotiecommissie van de faculteit der geneeskunde, terwijl Vlas promoveerde bij de faculteit der letteren. Het boek van Abbo-Tilstra heeft evenwel een meer historische omlijsting dan dat van Vlas, die als econoom het Groene Kruis vooral als organisatie heeft beschreven.

Kruiswerk en tuberculosebestrijding ontstonden zo ongeveer in dezelfde periode. Tegen het einde van de negentiende eeuw waren de vorderingen in de medische wetenschap en het aan-